

ИНСТИТУЦИОНАЛНОТО ДИСТАНЦИРАНЕ ОТ КЛАСИЦИЗМА

Критиката на основните класически постулати изпълва до голяма степен институционалната теория. В произведенията на не малко представители на институционализма се подлага на съмнение хедонистичният принцип за печалба и загуба като основен фактор, мотивиращ човешките действия. Основните класически концепции са резултат от сравнително стари тенденции, доминиращи маниера на мислене в периода XVII-XVIII-ти век. Поради силната връзка с духовния ред класическата икономическа теория се занимава предимно с индивида, а не с групата. Водещите институционалисти оспорват това твърдение и застават зад идеята, че поведението на индивида се реализира в обществената среда. Тези, а и други характеристики представят класическата теория в статичен формат, неспособна да реагира адекватно на динамиката в социално-икономическото развитие. Едни от най-ярките критици на класицизма в това отношение са Кларънс Айръс и Торстейн Веблен. Във връзка с това е представен нестандартният поглед на едни от авторитетните представители институционализма с аргументираната им критиката на класическата ортодоксия.

JEL: B20; B25; B31

За автентичния класически анализ съвършената конкуренция е характерен белег. В икономическата литература почти няма класически концепции или интерпретации, в които да не се търси пряко или косвено отговор на въпроса как съвършената конкуренция се проявява на практика и по какъв начин рефлектира върху живота на всеки човек. Класическата икономическа теория по дефиниция е теория за пазара, чиито правила могат да бъдат наблюдавани, обяснявани и теоретично интерпретирани.

Теоретичният анализ на американския институционален икономист Кларънс Айръс, известен като един от съмишлениците и критиците на Торстейн Веблен, се основава върху характерната за институционалния анализ на мейнстрийма позиция: "От гледна точка на индивида икономиката изглежда, че е обширен пазар, определен от безжалостни сили, към които човек трябва да се адаптира по най-добрия начин."¹ С други думи, пазарната система е даденост, към която индивидът трябва да се приспособи и да изработи адекватно икономическо поведение. Институционалната претенция на цитирания автор е в това да има икономически индикатор, който да измерва, от една страна, поведението и от друга, търсенето и предлагането. За голяма част от старите институционалисти, към които Айръс безусловно принадлежи, най-важното е, че пазарът работи като система, ангажираща вниманието върху ценовия

¹ Ayres, C. E. The industrial economy: Its technological basis and institutional destiny. Cambridge, 1952, p. 321.

феномен. А отделянето на ценовата система от останалия живот според първите институционалисти се съдържа в предмета на икономиката. Институционалните изследователи не са чужди на разбирането, че цените се управляват от равновесни сили, които не са абсолютно фиксирани и се движат нагоре и надолу.

Критиката на основните класически постулати и методологическата ортодоксия изпълва съдържателно, до голяма степен, теорията на институционализма. На преден план в критичните институционални публикации се афишира позицията, че жизненият път на човека не се ръководи само от мотива за печалба, който има дълбоки корени в хедонистичния принцип за печалба и загуба. Институционалистите се съмняват в смисъла този принцип и се опитват да поставят под въпрос силата на последиците от хедонизма. В своята монография "Теория на икономическия прогрес" К. Айръс подчертава: "Една от най-често отправяните критики към ортодоксалната икономика е, че се базира на психологията, моралната философия и теологията от XVIII век. А те, както знаем, прославят по-старите тенденции в мисленето, които са дори в още по-голямо противоречие с настоящите. Икономиката в никакъв случай не е единствената наука, в която древните заблуди все още съществуват, но тя е единствената сред съвременните науки, в която маниерът на мислене от XVIII век (и дори преди него) определя преобладаващата традиция."² Тези по-стари тенденции, проявени в маниера на мислене, могат да бъдат открити още при древногръцките мислители. Хедонистичните принципи се срещат и в християнската философия. Съществува тясна връзка между естествените права, изложени в християнската ценностна система, и принципа на свободната пазарна система, в която всички икономически събития се управляват от всесилната невидима ръка. И според Т. Веблен, ролята на бога в класическата икономическа теория е една от най-големите ѝ заблуди.³ В "Предразсъдъците на икономическата наука" първосъздателят на институционалната парадигма отбелязва: "Той (Адам Смит) смята, че Създателят е умерен в намесата си в естествения ред на нещата... Създателят е подредил естествения ред така, че да служи на човешкото благо; той много добре е съобразил движещите сили на естествения ред, включително човешките цели и мотиви, и работата, която трябва да извършат. Невидимата ръка управлява не чрез намеса, а посредством алгоритъм, установен в Началото. За целите на икономическата теория се приема, че човек е егоист; но този икономически човек е неразделна част от природния механизъм и егоизмът му е само средство за постигане на общото благополучие".⁴

² Ayres, C. E. The theory of economic progress. New York, 1961, p. 5-6.

³ Veblen, T. Essays in our changing order. New York, 1927, p. 200-218.

⁴ Veblen, T. The preconceptions of economic science. – In: The place of science in modern civilization. New York, 1961, p. 115.

Ако хедонистичното твърдение, така както го виждат Веблен и Айръс, е вярно, то тогава целта на класическата икономика е да покаже как функционира естественият ред и кои са неговите основни закони. Всяко отклонение от естественото състояние на нещата се приема за неестествено и затова не представлява особен интерес. Ето как Веблен представя своята позиция:

“1. Ходът на събитията може да бъде отклонен от правата линия на развитие към онова съвършено човешко благоденствие, което е неговият справедлив завършек. Естествената посока на нещата може да бъде променена от неблагоприятно стечение на обстоятелствата.

2. Ако нещата са се объркали, те сами ще се оправят тогава, когато бъде спряна намесата в естествения ред; от друга страна, в случай на каузална последователност само прекъсването на намесата няма да доведе до същия резултат, както ако изобщо не е имало намеса.”⁵

Концепцията за съвършената конкуренция следва точно тази логика – предполагаемо идеално състояние на икономиката, където се приема, че естествените закони управляват процесите. Цената се разпознава като естествена. Този тип естествено състояние се различава от реалното. Но теорията е богата с примери, илюстриращи как реалните факти понякога се приемат за аномални и противоестествени. Ето аргументите в критичния анализ на Веблен: “Употребата на прилагателното “истински” от Адам Смит (например истинска стойност, истинска цена) е доказателство за това, че гледната точка включва разграничаване между реалност и факт, оцеляло в една по-слаба версия на теориите за цените и разходите при последователите на Адам Смит.”⁶

Поради силната връзка с духовния ред класическата икономическа теория се занимава по-скоро с индивида, а не с групата. За този индивид се приема, че действа разумно. Веблен и Айръс оспорват популярната хедонистична предконцепция: “Хедонистичното схващане за човека е като за много бърз калкулатор за изчисляване на удоволствия и болки..., подтикван от различни стимули, които променят посоката му, но в края на краищата го оставят непокътнат. Той няма нито минали, нито последващи връзки. Той е една изолирана, завършена човешка плоскост, намираща се в стабилно равновесие, с изключение на ударите, които въздействащите сили му нанасят...”⁷

От гледна точка на еволюционната наука, каквато претендира да е институционализъмът, тази класическата концепция е неправилна. Историята на цивилизацията доказва съществуването на групово

⁵ *Veblen, T.* The preconceptions of economic science..., p. 116.

⁶ Пак там, с. 117.

⁷ *Veblen, T.* Why is economics not an evolutionary science? – In: The place of science in modern civilization. New York, 1961, p. 73.

поведение с решения, които често са ирационални. Спокойно може да се твърди, че индивидът трябва да живее в общество с всичките си връзки и отношения, за да оцелее. Вземането на решения е по-скоро процес, осъществяван в многообразието от обстоятелства. Ето как отстоява своята икономическа антропологична гледна точка Веблен: “Според съвременните антропологични проучвания характерно за човека е, че той прави нещо, а не просто понася удоволствията и болките посредством въздействието на съответни сили. Той не е просто сноп от желания, които трябва да бъдат удовлетворени, като бъдат оставени на силите на заобикалящата среда. Той е по-скоро една последователна свързана структура от наклонности...”⁸

Класическата икономическа теория приема индивида за пасивен двигател, воден от природните закони. Изглежда, че това би било в противоречие с концепцията за предприемача, за когото се смята, че е главният двигател в икономиката. Но дори и той е воден от нуждите на пазара и взема своите решения, съобразявайки се с основния мотив – печалбата. Самата теория се превръща в теологична, защото вече възприетите икономически закони са коригирани с възприетите аксиоми. Теорията служи за обяснение на очевидните факти от човешкото поведение. По този начин тя изпълнява своите собствени цели – да обясни това, което вече е прието за вярно. Но докато класическата икономическа теория не оставя място за изследване на каузалната последователност на събитията, тя може да бъде само една класификационна наука. Класификационна в смисъл, че теорията отчита и измерва само събитията от икономическия живот. Това поведение е функция от теологичния характер на класицизма. Веблен споделя своите аргументи и констатации: “Тя (класическата теория) е като другите теоретични науки, произлезли от рационалистичните и хуманитарните концепции на XVIII век, а нейната теоретична цел е таксономията – дефиниция и класификация, да категоризира информацията, която има в една рационална схема от категории, смятани, че съставляват Реда в Природата. Този Природен ред не представлява реалната последователност на материалните факти, а на фактите, интерпретирани така, че да посрещнат нуждите на таксономията по отношение на логическата последователност и чувството за справедливост.”⁹

Тези характеристики на класическата икономика правят теорията статична, неспособна да се справи с динамиката на еволюцията и развитието. Статичният ѝ характер проличава още по-очевидно в методите на изучаване на предмета на икономиката. Класификациите в

⁸ Veblen, T. *Why is economics not an evolutionary science?...*, p. 74.

⁹ Veblen, T. *Professor Clark's economics*. – In: *The place of science in modern civilization*. New York, 1961, p. 191.

тази теория са направени посредством система за измерване на цената като оценка на икономическите процеси и решения. Затова ценовата теория и свързаните с нея теоретични конструкции са в основата на класицизма. Излиза, че според твърденията на ортодоксите цените се появяват в теорията по необходимост, а не като природен феномен. Айръс не пропуска възможността да предложи своята институционална реплика: "Нашето икономическо мислене се е съсредоточило върху цената поради една-единствена причина - важността, която ѝ беше приписана в теориите на А. Смит и Д. Рикардо."¹⁰

Да се дефинира икономиката от гледна точка на ценовата система като механизъм, който поддържа икономиката и благодарение на който тя функционира; да се дефинират икономическите проблеми от гледна точка на тяхното доларово изражение; да се дефинира икономическата теория като ценова – всичко това е икономическа ортодоксалност, смятат К. Айръс и обществото на старите институционалисти.¹¹ За носителите на институционалните ценности и правила е пределно ясно, че само малка група хора се занимават с цени според обяснението в ценовата теория. И именно за това институционалистите квалифицират като заблуда на икономическата теория нейното занимание с цените и игнорирането на социалните въздействия.

Неразделна част от институционалната парадигма е имплицитно съдържашото се в нея разбиране, че "инструментите, машините, технологичните умения и познания със сигурност са не по-слабо разпространени в икономиката и не по-малко важни, отколкото цените, защото са средство на организацията на обществото. Това е в сила и за институциите на организираното общество."¹²

Според класическата теория цените са до голяма степен измерител за търсенето и предлагането. За да се докаже това твърдение, се използват кривите на търсенето и предлагането. Според икономическата логика на институционалистите проблемът всъщност е, че за да се начертаят тези криви, трябва да се знаят количествата и цените. Излиза, че това, което трябва да бъде показано впоследствие, се приема предварително за факт. Още повече самият израз "търсене" не показва предпочитанията на хората, а по-скоро очертава техните реални покупки. Това означава, че кривата на търсенето може да бъде начертана само след като станат известни всички факти, които искаме да се покажат. Защото онова, което хората искат, се различава много от това, което купуват в действителност. Условното "ако" играе много важна роля в класическата теория, защото и според Веблен, и според Айръс, ако се

¹⁰ Ayres, C. E. The theory of economic progress..., p. 19-20.

¹¹ Ayres, C. E. The industrial economy..., p. 14.

¹² Ayres, C. E. The theory of economic progress..., p. 15.

знат нуждите и търсенето, а също и предлагането, то тогава може да се изчисли тяхната крива. За съжаление, констатира институционалистите, случаят с ортодоксалната теоретична схема не е такъв. Това, което се знае, са реално осъществените покупки на пазара. Тези факти представляват статистически интерес и не могат да бъдат надеждна основа за обяснение на икономическото поведение.

В стила на Вебленовия сарказъм се тиражират многобройни примери за начина, по който класическата теория използва своите аргументи. Тези примери илюстрират стереотипа на класическата теория да се прикрива зад математически термини, с което става по-трудно разбираема не само от изкушените да мислят пазарно. Институционалният критицизъм протича с ескалиращ патос по адрес на класическите постулати, защото, подчертават някои институционалисти, когато класиците твърдят, че цените, договорени на пазара, са естествени, те само разкриват още веднъж своята хедонистична обвързаност. Необходимо е да бъде обяснено твърдението, че пазарът и неговите резултати се управляват от естествения закон, който гарантира точни резултати от действието на пазарната система. Следвайки възприетия дух на несъгласие, Веблен отбелязва, че "...поради всички посочени причини същественото по отношение на пазарните стойности е тяхното предпологаемо приближаване до реалните стойности, теологично приписани на стоките, под ръководството на всесилния природен закон".¹³

Анализът на полемиката между класическата ортодоксалност и институционалния критицизъм ярко откроява институционалния теоретичен проект като съвкупност от антитези на класическите ценности и принципи. От гледна точка на институционалния коректив само индивидът е този, който посредством своето икономическо поведение променя естествената цена. Институционалното послание е недвусмислено – науката трябва да се занимава с индивидуалното поведение, повлияно от обществото. В своя пионерски труд "Богатството на народите"¹⁴ Адам Смит поставя индивида и природата на преден план, но само дотолкова, доколкото индивидът е част от природния (естествения) ред и се явява в качеството на производител и/или потребител.

Първите големи авторитети на американския институционализъм определят като недостатък на класическата икономическа теория уклонът да се изразява с езика на математиката и да се вторачва в оценяването на финансовата страна на икономическия живот. Като резултат класическите икономисти се посвещават на класификация и отчетност на икономическите факти и събития, но това не е изследване на причината за и

¹³ *Veblen, T.* The preconceptions of economic science..., p. 120.

¹⁴ *Smith, A.* An inquiry into the nature and the causes of the wealth of the nations. London, 1776.

следствието от икономиката. Няма обяснение защо се случват нещата, а по-скоро е налице описание и/или предсказание на събития от позициите на Създателя.

Капиталът и трудът в институционална интерпретация

Как да бъде превъзможнато скъперничеството на природата посредством комбинирането на факторите на производство? Така се формулира един от основните въпроси на институционалните икономисти. В ортодоксалната теория въпросът за ролята на човешките умения и технологиите не е поставен като самостоятелен акцент, защото факторите капитал и труд се приемат за дадени. Те се заплащат с маргиналният продукт от труда, който според институционалната мисъл може да бъде обявен само след като бъдат известни количеството на продукцията и разходите. Институционалните теоретици съзират неуместна тавтология, тъй като класическата теорема е приела стойности за нещо, което иска да покаже по-късно. Принципът, според който се заплаща трудът като предмет на оценяване, е елемент на маргиналният анализ. Този анализ (че надницата се определя от маргиналният продукт на последната добавена единица труд) е верен по предположение. Институционалната версия до голяма степен се основава на Вебленовите теоретични разсъждения и заслужава да бъде коректно илюстрирана: "Разумният баланс между работа и заплащане, изчислен посредством естествения закон, е баланс между надници и резултатност, което ще рече между надниците за труда и способността на труда да си изработи надници... Стигаме до следното: трудещият се взема толкова, колкото е готов да приеме, а потребителят дава толкова, колкото е готов да заплати."¹⁵

В огледалото на институционалната парадигма теорията за капитала като фактор на производството изглежда по-объркваща в сравнение с теорията за фактора труд. От една страна, създаването на капитала е в резултат от разумното въздържание. Така се приема, че съществува капиталист, който може да спести, докато трудещият се получава само толкова, колкото е готов да приеме и не може да спестява. Да се спестят пари, или пък лишаването от потреблението на нещо вече предполага излишък на капиталов ресурс. Цената на едно обяснявано по този начин въздържание от потребление се дефинира като лихва. Впрочем цялата идея в теорията за въздържанието е да коригира различните разпределения на дохода. Институционалното бунтарство е предизвикано от обстоятелството, че класическите икономисти не приписват растежа и натрупването на капитала на новата технология. На натрупването на капитала се гледа като на монетарен феномен. Но когато то се приема като фактор на производството, тогава капиталът се проявява чрез физическата си същност.

¹⁵ Veblen, T. Professor Clark's economics..., p. 205.

Капиталовите стоки и капиталовите фондове често биват бъркани. В стремежа да се преодолее объркването се появява и разбирането за феномена капитал като фонд от капиталови стоки. Веблен е категоричен, че изразът фонд от капиталови стоки е по-скоро объркващ микс от финансови и нефинансови термини.¹⁶ Разглежданият по този начин фактор капитал с не дотам прецизното обяснение заема символичен брой страници от обширната класическа икономическа теория.

Всеки път, когато в теорията става дума за мобилността на капитала, той се облича само в монетарния си костюм. Логично е една такава мобилност да бъде автентична само сред капиталови фондове и съвкупността от капиталови стоки и да се разглежда в контекста на целостта на собствеността. Този факт, констатира американските институционалисти, остава извън интереса на класическата интерпретация, тъй като самата класическа теория е незаинтересувана от социалните взаимоотношения. Ако класическата теория, смятат нейните опоненти-институционалисти, би се занимавала с правата на собствеността като израз на социално взаимоотношение, то тя "би довела до допускане на съществуването на нематериални активи, а това от своя страна би нарушило закона за естественото възнаграждение на труда и капитала..."¹⁷ Но поради хедонистично-утилитарните аксиоми на класическата теория това не може да бъде направено. Изводът, който старите институционалисти формулират, е, че само физическите активи могат да бъдат продуктивни и следователно капиталът и трудът са реалните фактори на производството в едно подозрително взаимодействие. Ако тези фактори наистина са дефицитни, то те са такива само за определени хора. Първо, трудът е дефицитен за капиталиста, който иска да произвежда с цел печалба. Всъщност само евтиният труд е сравнително дефицитен, тъй като предприемачът иска да постигне продукция с ниски разходи. Второ, капиталът е сравнително дефицитен за наемния труд, тъй като не разполага с ресурс, за да спести достатъчно и да натрупа капитал. Въпросът за цялостния дефицит се свежда до търсене на отговора "за кого"? Това е и въпрос за притежание, и форма на социално отношение.

Класическата ортодоксия във фокуса на институционалната критика

Институционалната критика е последователна и по отношение на теорията за стойността. Класическата концепция за стойността показва чрез формулата на стойността пристрастността си към равновесието. Кларънс Айръс допуска, че това се прави с цел да се тиражира за пореден път, че естествените закони ще регулират пазара в духа и според

¹⁶ *Veblen, T. Professor Clark's economics...*, p. 196.

¹⁷ Пак там, с. 197.

ценностите на хедонизма: “Равновесието е от голямо значение в икономиката, защото е благотворно. Равновесието е добро, а дисбалансът е лош. Това, разбира се, е по-старото значение на естествения ред. Редът в природата е бил създаден, за да бъде благотворен.”¹⁸

Ако продуктивността на производството не само измерва, но и илюстрира креативността във всеки един производствен процес, креативната мощ се изчислява посредством стойността на произведения продукт. Големият въпрос е как реално да се измери продуктивността? Отговорът на класическата теория е, че това се прави от потребителя. Ако полезните функции на стоката са в съответствие с реалното удовлетворение, което тя му дава, то тогава производителността и полезността (пределната производителност и пределната полза) като термини на стойността, измерени в цена, са еднакви. Ако обаче полезността се измерва, като се приравнява към производителността, тогава се получава още една тавтология, отключваща институционалната саркастична критичност: “Всъщност би било много хубаво, ако може да се покаже, че социалните заслуги на нарастването на капитала и труда, ангажирани в направата на който и да е даден артикул, са точно равни на реалната полезност, която той доставя, приведен в употреба. Двата фактора (капиталът и трудът) са измерени посредством цената, на която артикулът е закупен и продаван... Икономическата наука няма техническа възможност за това. Как да разберем, че цените измерват производителността или стойността? Не знаем. Само допускаме, че е така.”¹⁹

Нито Веблен, нито неговите последователи и привърженици отричат, че маргиналният анализ е важен до известна степен. Ако двама души - единият богат, а другият беден, трябва при едни и същи условия да изберат коя стока да купят, изборът им ще е различен. Но това е всичко, което може да се каже за подобен хипотетичен случай. Претенциозната теоретичност често натовазва очевидните факти с научни термини и те трудно се разбират от обикновения човек. Веблен, Айръс и повечето стари американски институционалисти се съмняват в достоверността на маргиналният анализ. Недостатъците му са явни и предпоставени от онова зловещо условно “ако”, което вкарва класическата теория във вербално самоограничение – заявява се, че случаят е такъв, и се игнорира всяко социално въздействие върху индивида. Т. Веблен мотивирано иска да обърне методологичния “хастар” на школата на класиците, раздражен от нейния подход да приема за даденост, да отрича или задоволително да оправдава който и да е културен или институционален феномен, замесен във фактите, с които се занимава теорията.²⁰ Но дори да вземем избора на индивида по отношение на някакво

¹⁸ Ayres, C. E. The theory of economic progress..., p. 66.

¹⁹ Пак там, с. 80.

²⁰ Veblen, T. The limitations of marginal utility. – In: The place of science in modern civilization. New York, 1961, p. 233.

настоящо или бъдещо потребление, повлиян от маргиналната полезност на настоящо или бъдещо удовлетворяване на желание, е налице отграниченост от хедонистичния принцип. Защото твърдението може да е вярно, ако се допусне, че съществува един рационален, проникателен икономически човек с перфектни познания.²¹

Теорията на институционализма се цели преди всичко в старомодната философия, която стои зад класическата теория. Хедонизмът със неговото отношение към човешкото поведение е във фокуса на критичните публикации. Поведението е обект на критика, защото не отразява реалния живот. Ценовата теория също е подложена на теоретично съмнение и отрицание, защото представлява теологично изявление, което приема заключенията априори. Според институционалистите Т. Веблен и К. Айръс ценовата теория трябва да играе само второстепенна роля в цялостната класическа икономическа теория. Цитираните американски институционалисти не одобряват и техниката, възприета от класическите икономисти за обяснение на собствената им теория. Институционалните критици определят тази техника като класификационна по характер и неспособна да се справя със социални и технологични проблеми. По този повод Веблен отбелязва: "...Икономиката е безпомощно изостанала от времето и не е способна да се занимава със своя предмет по начин, който да ѝ позволи да се нарече съвременна наука."²²

Институционалистите са склонни да изоставят цялата класическа теория и да я заменят със собствена икономическа концепция. Те виждат алтернативата в една еволюционна конструкция за причината и следствието, която да обяснява абстрактните термини като цени и стойности и икономическата страна на човешкия живот, но само като част от социалната цялост. Затова Айръс убедено и неуморно повтаря: "Икономиката е изучаване на стопанството", а не "наука за производството, разпространението и потреблението на стоки".²³ Във Вебленовата публикация "Ограниченията на маргиналната полезност" е предложена последователната институционална гледна точка на дистанциране от класицизма: "...Еволюционното виждане не оставя място за формулировка на природните закони с езика на точната нормалност, независимо дали е в икономиката, или друга сфера на проучване... Еволюционната теория трябва да бъде теория за процеса на икономическия живот на рода или обществото. Хедонистичните предконцепции, приети от класиците, относно човешката природа, човешките действия и концепцията за икономическия интерес не осигуряват материал за убедителна теория за развитието на човешката природа. При хедонизма за икономическия

²¹ *Veblen, T. The limitations of marginal utility...*, p. 234-235.

²² *Veblen, T. Why is economics not an evolutionary science?...*, p. 56.

²³ С тези думи Кларънс Айръс започва книгата си "The industrial economy".

интерес не се говори с езика на действията. Затова той не е разбран и оценен от гледна точка на кумулативния растеж на тенденции на мислене и подлежи на разглеждане във формата на еволюционизма.²⁴

Икономическата теория на институционалистите може да бъде определена като теория на последователната и по-скоро на кумулативната промяна. Заключениета ѝ не са заключения в класическия смисъл, а могат да се развиват и изменят, ако условията се променят. Институционалната теория не описва как определени закони управляват икономическите процеси, а обяснява как определени условия повлияват на икономическото поведение. Вглеждайки се в обществото, в неговите традиции и институции, могат да се видят насоките на еволюцията в една по-теоретична и абстрактна форма, за да се разбере икономическото поведение.

Институционализмът не е само икономическа, а и мащабна обществена теория, с акцент върху икономиката. Затова институционалната теория не отделя поведението на индивида от неговата среда. Това е теория на икономическото поведение на обществото, където индивидите играят определена роля, но не могат да съществуват без него. Според Веблен разликата между класическата теория и институционализма като еволюционна наука е в духовното отношение, в гледната точка, това е разлика в основата, на която се оценяват фактите за целите на науката, или в интереса, с който те биват оценявани.²⁵

За разлика от класическата теория институционализмът не ползва модел като инструмент за обяснения, нито пък прави подобни на нея ограничителни предположения. Икономистът, използващ методологията на институционализма, наблюдава обществото и неговата история и черпи от тях обяснения за това защо, къде и как се случват определени неща.

Церемониално поведение и технологична промяна

Според институционалната теория двете основни и определящи сили, които влияят върху процесите в живота на обществото, са технологичният прогрес и церемониалната устойчивост. Технологичният прогрес е движещата динамична сила, церемониалната устойчивост е статичната сила на самосъхранението. На технологията институционалистите гледат като на същностно проявление на индустриалното изкуство. Тя е приложение на всички инструменти на цивилизацията, вкл. на човешките дейности и умения. С тази дефиниция²⁶ технологията се превръща не само в подчертано динамичен фактор в икономиката, но и в антипод на всяка статична по своя характер институция.

²⁴ Veblen, T. The limitations of marginal utility..., p. 235, 237.

²⁵ Veblen, T. Why is economics not an evolutionary science?..., p. 60.

²⁶ Ayres, C. E. The theory of economic progress..., p. 7.

Приложната технология е организацията на всички умения с цел да бъде създадено определено нещо, а технологичният прогрес се постига чрез съчетаване на човешките умения и съществуващото познание в благоприятна среда за създаване на технически иновации. В институционалния речник иноватор е този, който се оказва на правилното място, в правилното време и е с необходимите знания. Институционалната интерпретация върху икономическия процес и техническите иновации може да бъде сравнявана с икономико-социологическата теория на Йозеф Шумпетер. Обяснението на Айръс е, че “всички изобретения представляват комбинации от вече съществуващи изобретения”.²⁷ Той пояснява, че “рано или късно определени комбинации почти задължително биха се появили в нечи други ръце”.²⁸ Това разбиране напомня за капитана на индустрията, за предприемача, представен от Й. Шумпетер като двигател на икономическата динамика, предпоставяща модерното развитие.²⁹

Техническият прогрес е неизбежен в еволюционния процес на човечеството и се проявява независимо от условията – стимулиращи или препятстващи, неговата поява и мащаби. Могат да бъдат променени само темповете, с които се правят техническите иновации, но не и самият процес. Институционалната теза е, че посредством натрупването на технически знания техническият прогрес осигурява по-нататъшния прогрес на обществото.³⁰ Примерът с изобретението на Йоханес Гутенберг илюстрира институционално виждане за възможността чрез комбинирането на два различни елемента да се получи трети, който да подпомогне по-нататъшния прогрес. Печатната техника, изобретена от Гутенберг, е с подвижен образ. На изобретателя му се е наложило само да съчетае правилната сплав, от която да бъде излят този образ, и да създаде определен вид мастило, подходящо за нанасяне върху метал. Предпоставките за това вече са били налице и изобретателят осъществява само подходящото комбиниране на елементите. Може да се проследи предисторията на този пример, както и неговото последвало развитие, за да се покаже как едно изобретение може да се използва по-късно като инструмент за направата на нови. Изобретяването на подвижния образ и печатарското изкуство оказват влияние на всички събития през последвалите години. Без това изобретение едва ли е щяло да има революции или поне те биха се състояли, но на много по-късен етап и биха протекли по различен начин. Всяка иновация, която би могла по един или друг начин да бъде използвана като инструмент, увеличава шанса инструментите да бъдат комбинирани и използвани за създаването на нови. Това намира потвърждение в темпа на правене на технически постижения.

²⁷ Ayres, C. E. The theory of economic progress..., p. 112.

²⁸ Пак там, с.116.

²⁹ Пак там, с. 125.

³⁰ Gordon, W. Economics from an institutional viewpoint. Austin, 1973, p. 6.

За разлика от класическата теория институционалната не борави с термина “печалба” и има различно от класическото виждане за предприемача. Веблен, Айръс и други първоинституционалисти твърдят, че техническият прогрес е резултат не само от една конкурентна система, която принуждава предприемача да търси технически решения. Те смятат, че мотивът печалба не е отговорен за техническия прогрес и че свободната пазарна система не е задължителна сила на прогреса. Вторият фактор, влияещ върху икономическия живот на човечеството, е церемониалното поведение, т.е. институциите. Тук терминът “институция” се използва в много широк смисъл. Тя се отнася не само за функционалните институции като банки и застрахователни компании, нито пък само за социални институции от типа на църквата. “Институциите са преобладаващите тенденции в мисленето” – такава е виждането на Уесли Мичел³¹ и на редица икономисти, повлияни от институционализма. В книгата си “Инстинктът на майсторството и състоянието на индустриалните изкуства” Веблен също предлага подобна трактовка. Дефинирането на институцията в книгата му “Собствеността на земевладелците и бизнес-предприемачеството” най-пълно се доближава до разбирането за институция - едно от най-употребяваните понятия в теоретичния арсенал на институционалистите: “Институцията е нещо като установен, приет обичай, който е станал аксиоматичен и задължителен по всеобщо одобрение.”³²

Церемониите могат да се възприемат като наследено социално поведение в обществото и понеже е наследено от предходните поколения, се утвърждава като общоприета ценност. Айръс представя темата по следния начин: “Церемониалното поведение определя статуса не само чрез ритуален трансфер на мистични сили, а също и посредством съвкупност от вярвания, които са изразени чрез церемониалната адекватност или в които цялата властова система на статуса открива своето предполагаемо обяснение и оправдание.”³³ Всички тези типове церемониално поведение въздействат регресивно, в смисъл, че съхраняват нещата такива, каквито са. Те са регресивен родственик на технологичния прогрес. Дотолкова, доколкото съхраняват нещата в настоящото им положение, се ражда съпротивата им срещу техническия прогрес. По този начин се влияе върху темповете на икономическия прогрес. Ще бъде погрешно обаче, ако се направи изводът, че церемониалното поведение никога не се променя. Напротив, то се променя, но бавно. Силите, които го карат да се променя, са обстоятелствата в обществото, налагащи определена група или цялото общество да възприеме нови и различни стандарти на живот.

Както изтъкват институционалистите, промените в церемониалното поведение се дължат на технологична промяна. Взаимовръзката или противопоста-

³¹ *Mitchell, W.* Types of economic theory. New York, 1969, p. 655.

³² Пак там, с. 611.

³³ *Ayres, C. E.* The theory of economic progress..., p. 170.

вянето на техническия прогрес и церемониалната съпротива определя еволюционния процес в обществото. Това противопоставяне не е двойственост на социалното поведение. Церемониалното поведение и технологичната промяна работят не само противопоставяйки се помежду си. Те работят заедно и се подхранват взаимно. К. Айръс представя по най-категоричен начин институционалната гледна точка по този въпрос: "Тази трудност (на метафизичната двойственост на мисълта и тялото, която представлява философската основа за Хегел и класическите икономисти) може да бъде преодоляна, ако бъде ясно разбрано, че разпространението на технологичните и церемониалните аспекти на организираното поведение е дихотомия, а не двойственост. Което ще рече, че то се занимава с това да разграничи два аспекта на нещо, което е една непрекъсваема дейност. Всъщност тези аспекти са обвързани и взаимно се определят... Такова разграничаване всъщност не определя две отделни сфери като такива, както ги е характеризирала историческата двойственост. Напротив, важното е точно това, че тези две поведенчески функции са не само функции на една непрекъсваща цялост на човешкото поведение, а използват и дават израз на едни и същи основни права и способности, чиито хомолог е организираното поведение."³⁴

Институционалната икономическа теория отделя голямо място на нематериалните ценности в обществото – знанията и опита, наследени от предходните поколения, плюс новите открития, направени от съвременното общество. За американските интердисциплинарни икономисти нематериалните ценности са капитал, дотолкова, доколкото без тях не биха съществували и материалните ценности. Т. Веблен подчертава: "Във всяка една позната фаза на културата този общ запас от нематериалното е относително голям и историята на неговия растеж и употреба е история на развитието на материалната цивилизация. Това е познание за начините и средствата, въплътено в материалните механизми и процеси..."³⁵ Понеже тези нематериални стоки - знанието за начините и методите, се оказват прекалено много, за да бъдат запомнени от един човек, обществото споделя това знание. Всъщност историята на човечеството е история на обществения и груповия живот, а не история на отделния индивид. Индивидът би бил изгубен в една конкурентна среда, насърчаваща личния интерес над груповия. Верен на своя изследователски стил, Веблен предлага обобщението: "Сега, независимо от това какво би било вярно за човешкото поведение и кое не, в икономическо отношение човек никога не е живял изолиран като индивид... Икономически погледнато, това е отличителната черта на света на човека от света на другите животни."³⁶

³⁴ Ayres, C. E. The theory of economic progress..., p. 101.

³⁵ Veblen, T. On the nature of capital. – In: The place of science in modern civilization. New York, 1961, p. 328-329.

³⁶ Пак там, с. 324.

Икономическата еволюция според нейните теоретици-институционалисти може да бъде обяснена само извън комбинацията от груповото поведение и нематериалния капитал, натрупан в обществото. Както акцентира Веблен, тя е функция на състоянието на индустриалните изкуства. Затова икономическото развитие на обществото е неизбежно, но зависи от неговите знания.

Собствеността, майсторският инстинкт и бизнес-инициативата

Собствеността в институционалното икономическо третиране контролира само финансовите аспекти на производството и не контролира индустриалните изкуства. Веблен помага за автентичното изясняване на връзката индустриална общност – средства за производство: “В ръцете на индустриалната общност (работниците) като носител на нематериалното и капиталовите стоки, притежавани от капиталистите, стават средство за производство. Без тях, или пък в ръцете на хора, които не знаят тяхната употреба, въпросните стоки не биха били средства за производство.”³⁷

Посочените елементи на индустриалния прогрес се използват от американските институционални икономисти в контекста на индустриалната революция в Европа. Самото европейско общество, смесица от култури с наследени знания, като нематериален капитал благоприятства тази революция. Церемониалните институции се променят значително по време на Реформацията. Католическата църква премахва въведените от нея предишни ограничения по отношение на изучаването на природата. Европейските общества, по-специално Англия, се интерпретират като граница на цивилизацията. Затова индустриалната революция се е състояла в Европа, а не в Китай. Именно тази еволюционна обосновка на причината и следствието не е нищо друго освен добър пример за приложената методология на институционализма.

В основните трудове на американските институционални икономисти се отделя заслужено внимание на причинно-следственото развитие на индустриалното производство. Веблен смята, че инстинктът за майсторство, повлиян от обществото и наследствеността, подтиква хората да изкарват прехраната си независимо от мисълта за финансова печалба и загуба. Този инстинкт е сред онези, които са се развили в историята на човечеството. Вторият, но не по-малко важен инстинкт, е склонността към създаване на поколение, родителският инстинкт, който в по-голяма или по-малка степен може да се разглежда като надстройка на инстинкта за майсторство. Понякога самият Веблен прави уговорки, с които фактически ги отъждествява. Той подчертава, че “склонността към създаване на поколение и инстинктът за майсторство служат на една и съща конкретна цел и се подпомагат взаимно толкова силно, че често се оказва много трудно да бъдат разграничени.”³⁸

³⁷ *Veblen, T.* On the nature of capital..., p. 344-345.

³⁸ *Veblen, T.* The instinct of workmanship and the state of industrial arts. – In: Portable Veblen. 1973, p. 312-313.

Резултатът от инстинкта за майсторство е индустриално производство без загуба. Тази резултатност не става ефективна посредством паричната система на съвременното общество, но може да бъде наблюдавана във финансовия сегмент на производството. Всяко инстинктивно действие в някаква степен е интелигентно, по което всъщност инстинктът за майсторство се различава от инстинкта на животните. В комбинация със състоянието на "индустриалното изкуство" той определя вида и начина на производство, както и постиженията и степента на стопанското развитие. От позициите на историзма институционалистите определят собствеността като явление без връзка с предметите на лукса. Но веднага щом тази собственост става нещо обичайно, тя дава възможност на тези, които заявяват правото си на собственост, да я използват за своя облага. Разбира се, спечеленото под формата на пари или натура над нивото, необходимо за задоволяване на основните нужди, се превръща в тласък и мотив за притежание на материалните средства на индустриалното производство. Институционалната теория определя предимството, спечелено по този начин, като резултат само отчасти на собствени усилия. Нематериалното оборудване на общността се придобива без индивидуалните усилия на ползвателите и притежателите на индустриалното изкуство.³⁹

Институцията собственост има богата собствена история. Ако притежаването на жени като символ на богатство датира отдавна, то притежаването на материалните средства на индустриалното производство с неговите парични измерения не е особено старо явление, съпоставено с историята на цивилизацията. Гледната точка на Веблен е добре развита в "Теория на безплодната класа": "От притежаването на жени концепцията за собствеността се е развила и включва продуктите на съответната индустрия ... така възниква собствеността над предмети и хора."⁴⁰ Според Веблен преминаването от лична към индустриална собственост датира от ерата на неолита,⁴¹ а възникването на собствеността се свързва с появата на две класи. В процеса на културната еволюция, отбелязва Веблен, "възникването на безплодната класа съвпада с възникването на собствеността".⁴² За него тези две институции са резултат от една и съща комбинация от икономически сили. С времето притежаването на богатство се превръща в навик и обичай. На финансовия успех се гледа като на мерило за благосъстоянието. Водораздела между двете класи институционалните икономисти поставят между онези членове на обществото, които контролират финансите, и онези, които само по природа имат достъп до индустриалното изкуство. Самият Веблен не предлага ясна разграничителна линия. В "Инстинктът за майсторство" четем: "В природата на нещата не може да има твърда и ясна граница на тази фаза от индустриалната организация... Така че

³⁹ *Veblen, T. The instinct of workmanship...*, p. 332.

⁴⁰ *Veblen, T. The theory of leisure class.* – In: *Portable Veblen*. 1973, p. 74.

⁴¹ *Veblen, T. The instinct of workmanship...*, p. 332.

⁴² *Veblen, T. The theory of leisure class...*, p. 72.

тази архаична култура, в която индустрията е организирана на основата само на майсторството, може да се простре дотолкова, че да се припокрие и слее с последващата фаза на културната среда, в която детайлите на индустриалната организация се определят главно от отношенията, свързани със собствеността...⁴³

Веблен определя социалната класа, която контролира финансовата страна на производството, като безплодна. Нейният начин на живот се превръща в образец на подражание. Безплодната класа си търси занимание, за което останалите трябва да вярват, че е необходимост, а не работа заради самата работа. Този вид занимание в по-голямата си част не е продуктивно в обичайния смисъл. Веблен обяснява, че смисълът, който съдържа термина "безплоден", съотнесен към съответната класа, е непродуктивна консумация на време.⁴⁴ Непроductивни занимания според авторитетите на старото институционално мислене са изкуствата, политиката, войната. Те са непродуктивни, в смисъл, че не допринасят за подобряване на материалните условия за живот.

В концепцията на институционализма процесът на производството има два аспекта. Първият е индустриалният и е изразен в инстинкта за майсторство, а вторият е търговският, свързан със собствеността и принципите на съвременната индустрия. Според авторитета на американския институционализъм Т. Веблен теорията за търговската инициатива се различава значително от производствената теория и се обосновава по следния начин: "Мотивът на търговията е парична печалба, а методът е основно покупка и продажба. Целта в повечето случаи е натрупване на богатство. Хората, чиято цел не е увеличаване на собствеността, не се занимават с бизнес, поне не самостоятелно."⁴⁵ Следователно целта на предприемача е печалбата, която може да бъде извлечена от определено продуктивно действие, а не подпомагането на материалното състояние на обществото. Инвестициите, които се правят за разширяване на производството, са главно в бизнес-процеси. Според институционалната икономическа теория от второстепенно значение е в коя индустрия ще бъдат инвестициите.

Индустриалното производство се поддържа в името на бизнеса, а не обратното. Веблен нарича лицата, които контролират този процес капитани на индустрията, но по-коректно би било те да се определят като капитани на бизнеса.⁴⁶ Склонността към натрупване на бизнес-състояние, а не към индустриален прогрес, е разрушителна енергия с негативни ефекти за икономиката. С хипотезата, че индустриалният процес може да бъде разрушен заради бизнес-цели, той описва реалностите, които се случват и които се подценяват от немалко икономисти. В своята критика към

⁴³ *Veblen, T.* The instinct of workmanship..., p. 329-330.

⁴⁴ *Veblen, T.* The theory of leisure class..., p. 90.

⁴⁵ *Veblen, T.* The theory of business enterprise. New York, 1958, p. 16.

⁴⁶ *Veblen, T.* The captain of industry. – In: Portable Veblen. 1973, p. 382.

безплодната част от обществото Веблен стига по-далече – обвинява бизнесмените в саботаж на производствения процес. В името на паричната печалба те използват всички възможни средства и поради това нерядко производството се саботира. В институционалния контекст думата саботаж описва всяко действие, което задържа или забавя естествения процес на производство с цел да подкрепи нечие начинание. Ето как Веблен дефинира саботажа: “Такива действия на ограничение, закъснение или възпрепятстване представляват доста голяма част от обичайното бизнес-поведение... Допреди няколко години не беше необичайно да се говори за тези действия като за саботаж в случаите, когато бяха подчинени на бизнес-интересите на работодателите.”⁴⁷

Теорията за бизнес-инициативата с нейните два аспекта – индустриално производство и бизнес-мениджмънт с цел максимизиране на печалбата, е толкова популярна днес, колкото и по времето на нейното създаване. Автомобилната индустрия е добър пример за потвърждаване на твърдението. В началото на 70-те години на миналия век германският производител на автомобили Porsche създава кола с възможности да измине 300 000 км, без да даде дефект. Стандартите за безопасност на автомобила са изключително високи и той би могъл да бъде пуснат в масово производство, като цената му би могла да е само с 20% по-висока от тази на останалите конкуренти. Самата кола е създадена, за да покаже какво е технологически възможно, но бизнес-отделът на компанията решава тя да не бъде пусната в производство, защото фирмата щяла да изгуби за не повече от десетилетие своя пазар за другите си, не толкова издръжливи и трайни автомобили. В този пример бизнесът е победител над инженерите и механиците. Подобен тип действия на бизнеса институционалните икономисти разпознават като саботаж на работодателя.

Напредъкът в индустрията и организационните подобрения на производствения процес са резултат от бизнес-подбуди и са техен страничен ефект. Могат да бъдат посочени различни примери от различни сфери на икономиката. Така размерите в текстилната индустрия се въвеждат, за да се подобри отчетността, а не заради някакви производствени цели. Намаляването на разходите в производството е по-скоро съкращаване на “разходите за бизнес-управление и конкурентните разходи за маркетинга на продуктите”.⁴⁸ Неизбежно е бизнесът да се грижи за полезността на произвежданите стоки. Те трябва да бъдат продаваеми, за да се реализират печалби. Като социален критик Веблен с доза горчивина отбелязва: “За бизнеса съществено важната страна на производството е продаваемостта на продуктите, конвертируемостта им в парични стойности, а не това дали те ще бъдат от полза за обществото.”⁴⁹

⁴⁷ Veblen, T. The engineers and the price system. – In: Portable Veblen. 1973, p. 432-433.

⁴⁸ Veblen, T. The theory of business enterprise..., p. 27.

⁴⁹ Пак там, с. 30.

Конвертируемостта в пари се подпомага от рекламната индустрия, която се разраства и играе важна роля в политиката на бизнеса. Но да се твърди, че рекламата представлява просто информация за потребителя, би било некоректно. В самия рекламен бизнес има силна конкуренция и затова в него успехът се измерва с продажбата на стоки и услуги. Рекламите не допринасят за полезността на продаваните продукти, но увеличават производствените разходи, което е въпрос на собственост и е оценявано от тази гледна точка. В никакъв случай това не е въпрос на различна организация на производствения процес, нито пък на усъвършенстване на продуктите. Разцветът на монополите е естествено нещо за бизнеса. Според Веблен рационализации стават в монополните структури, което ги прави особено желани. Институционалната реплика по този въпрос е: "...Големите бизнес-предприятия инициират промените в индустриалната организация. Редуването на различни нива на стойността, разбира се, оказва силно влияние върху крайната продукция и материалното благосъстояние на общността, но този ефект се постига случайно в стремежа към печалба."⁵⁰

Торстейн Веблен очертава два пътя за развитие на икономико-политическата система (капитализма). Първият е описан в монографията "The Theory of business enterprise" и предвижда катастрофата на системата, защото силата на вземането на решение ще бъде определяща и производственият процес ще бъде повлиян от тенденции, външни за развитието на индустриалното изкуство. Вторият теоретикът на институционализма разглежда в монографията "Капитаните на индустрията", където развива хипотезата, че капиталистическата система еволюира в монополистична организация. Силата на вземането на решения в нея е диаметрално противопоставена на прогреса, а производственият капацитет се приема по дефиниция за по-голям от равнището на потребление. Веблен не просто теоретизира и развива институционалните си конструкции в спор с ортодоксията, той искрено иска да повлияе върху процеса на еволюцията чрез своите идеи и призовава да бъде създаден съюз на инженерите. Критично настроеният икономист вярва, че те са в състояние да използват нематериалния капитал в полза на обществото.

Идеологът на стария институционализъм залага на организираната сила за изграждането на общество, развиващо се по правилата на технократизма.

Старият институционализъм до голяма степен е нееднороден по отношение на детайлите на интерпретационно равнище. Възгледите на Т. Веблен и К. Айръс обаче са христоматийни за интелектуалното течение. Критиката срещу икономическата ортодоксия може да се разбере най-добре на основата на обобщено представената ценностна система на явлениято стар институционализъм през теоретичната призма на най-големите авторитети на школата:

⁵⁰ Veblen, T. The theory of business enterprise..., p. 29-30.

1. Икономиката е превърната в абстрактна дефиниция на разумния икономически човек. Същинският проблем на икономистите е да разберат институционалния контекст, в който се развиват индивидуалните възможности.

2. Технологиата е отчасти институционална по характер, а институциите могат да имат инструментални характеристики.

3. Институциите могат да подпомагат, но и да забавят икономическото развитие.

4. Технологичната система е организация на интелигентността. И институциите, и технологиата се основават на навиците на мисълта.

5. Всеки мотив, базиран на собствен интерес, е безполезен за целите на съвременната индустрия.

6. Пазарната икономика е динамична система, а икономическата наука трябва да разбира функционирането на стопанството и да не се опитва да предсказва развитието. Икономиката е еволюционна система, управлявана от процеси, които имат кумулативен характер.

Институционалната парадигма преживява своята вътрешна еволюция. Съдържанието и измеренията на тази еволюция са в съвременните лица на американския институционализъм, който е подчертано активен не само в рамките на американската изследователска традиция, но и в европейските институционални проекти. Разбира се, възраждането и обогатяването на институционалните ценности следва интелектуалната традиция на Т. Веблен и К. Айръс, признати за безусловни авторитети на американския първоинституционализъм. Техните трудове предлагат инструментариум, чрез който може да се постигат реалистични резултати от институционалния анализ. Основната разлика между класицизма и ранния институционализъм е в това, че класическата теория си служи с идеални модели, докато институционализмът фокусира реалния живот, в който се формира икономическото поведение на хората. Ортодоксалната икономическа теория се базира на философията на хедонизма, която приема за абсолютна тенденцията да се преследва печалба от всяко действие. Това не ѝ позволява да обясни редица икономически противоречия на модерната цивилизация. Обогатяването на икономическата теория със социологически, психологически и антропологични аспекти е безусловен принос на американския институционализъм. Институционализмът е различен изследователски стил в икономическата наука, който в някои отношения е алтернатива на ортодоксалността, а в други предлага теми и анализира явления, които класиците оставят извън теоретичните си концепции.

19.XII. 2006 г.